

PRIRODNO PRAVO I DRUŠTVENI IMPERATIVI

Uvodna usmena reč koju je Autor održao na Dvadeset devetom susretu Kopaoničke škole prirodnog prava koji je bio posvećen opštoj godišnjoj temi »PRAVO I DRUŠTVENI IMPERATIVI« u okviru stalnog naslova škole »Pravda i pravo« koji je održan 13–17. decembra 2016. g.

Na ovom simpozijumu podneseno je 190 referata raspoređenih u 6 tematskih oblasti (katedri) Heksagona prirodnog prava: I. *Pravo na život* (život, zdravlje, ekologija, sport); II. *Pravo na slobodu* (krivično-pravna i procesna zaštita ličnosti; sloboda ličnosti – opšta sloboda i porodičnopravna sloboda ličnosti; upravno-pravna zaštita slobode); III. *Pravo na imovinu* (kodifikacije; svojina i druga stvarna prava; svojina i nasleđe; restitucija i privatizacija; porezi i poreska politika; ugovor i odgovornost za štetu; privredna društva; međunarodni privredni ugovori, arbitraža; osiguranje; banke i bankarski poslovi; radni odnosi); IV. *Pravo na intelektualnu tvorevinu* (industrijska svojina, autorsko pravo); V. *Pravo na pravdu* (sud u koneksitetu pravde – sudska praksa, procedura, izvršenje; međunarodni odnosi i pravda – međunarodno pravo – elementi inostranosti; pravo Evropske Unije); VI. *Pravo na pravnu državu* (pravna država – teorijska i praktična iskustva).

Tekst ove usmene reči zabeležen je audio-tehnikom i kasnije autorizovan (sa označenjem međunaslova) i publikovan pod istim naslovom u časopisu »Pravni život« br. 1–2 iz 2017. godine.

*Poštovane kolege, srodnici po imperativu Pravednog prava,
Vi koji širite životopis Kopaoničke škole prirodnog prava za
još jednu dimenziju, za 29. godinu njene naučne aktivnosti,*

*Uvaženi prijatelji koji dolazite sa različitih strana,
dobro došli u ovu familiju prirodnog prava gde su svi učesnici
prvi među jednakima, i gde se neguje i u velikom stepenu postiže
harmonija u razlikama po rođenju i ubeđenju*

Dame i Gospodo

Kultura razuma

Dozvolite mi, da vam sa osećanjem visokog poštovanja koje imam pred ovim eminentnim skupom znanja i savesti, najpre uputim reči naučne časti, reči vere u pravedno pravo zasnovano na kulturi razuma, ali, iznad svega, da vam uputim reči vere u bolje i pravednije dane – one dane koji će nam doneti veći stepen socijalne, moralne, ekonomske, državne i sudske pravde i pravičnosti kao konkretizovane komutativne i distributivne pravde.

Vitalne tačke

To su, kao što dobro znate, samo neke vitalne tačke racionalne koncepcije prirodnog prava koje su bile predmet naučne pažnje Kopaoničke škole prirodnog prava za ovih 29 godina života.

Dakle, reč je o jednoj koncepciji koja od antičkih vremena do danas živi u „većitoj mladosti“, kao deo opšte kulture: intelektualne i duhovne, materijalne, nadnacionalne i nadklasne, kulture svakog čo-

veka i svih ljudi zajedno, bez obzira na sve razlike koje potiču po rođenju ili legitimnom ubedenju.

Ta koncepcija danas je kodifikovana u izuzetno velikom broju međunarodnih dokumenata i usvojena u mnogim regionalnim i nacionalnim pravnim sistemima.

Dvadeset devet godina

Kopaonička škola je za ovih 29 godina života naučno pratila taj razvoj i primenu racionalne koncepcije prirodnog prava sa posebnom pažnjom na naš pravni sistem, kao i na komparativne pravne sisteme, i to, ne samo sa stanovišta teorije i zakonodavstva, već i sa stanovišta primene ovih univerzalnih vrednosti u praktičnom životu.

Podsećanje

Na ovaj način, pre nego što pređemo na izlaganja karakterističnih mesta ovog osnovnog referata posvećenog ovogodišnjoj opštoj temi *Pravo i društveni imperativi*, podsećanja radi, ukazujemo na naslove opštih tema za poslednju deceniju, s tim što ćemo iduće 2017. godine, kada Kopaonička škola prirodnog prava puni 30 godina života i rada, detaljno izložiti rezultate tog rada.

Redosled izlaganja

Da bi već na samom početku znali redosled ovogodišnjeg izlaganja uvodne reči, ona će biti izložena u sledećim celinama: 1. filozofski i pravni pojam društvenih imperativa; 2. pokušaj njihovog imenovanja u obliku neke vrste Skice; 3. pravna zaštita imperativa kroz međunarodno i domaće pravo; 4. posebno sa stanovišta Prednacrta Građanskog zakonika Republike Srbije, čiji je rodni dom Kopaonička škola prirodnog prava, razume se, samo u pogledu određenih pitanja koja su bliska ovoj kodifikaciji; 5. najzad, opšti zaključak o primeni i neprimeni određenih društvenih imperativa, kao i predlog za moguće rešenje nepoštovanja predviđenih društvenih imperativa.

Okvirni rezultati

Kada je reč o naučnim rezultatima Škole, treba reći da u okviru Heksagona kao oblika naučnog uopštavanja prirodnih prava (ili

ljudskih prava kako je to danas moderno reći) Škola je postavila teoriju triparticije kojom je iskazan odnos prirodnog i pozitivnog prava – uzorni, supsidijarni i korektivni odnos. Utvrđen je *stepen demokratije* kao uslov pravne države, a to je demokratska kultura za razliku od simulovane demokratije; postavljena je skica teorije tolerancije kao izraza duhovne slobode i kulture razuma; konstatovan je nesklad između proklamovanih i neostvarenih ljudskih prava i imenovani uzroci te pojave; postavljena je teorija zloupotrebe ljudskih prava kao i uzroci te pojave; primenjena je kategorija komutativne i distributivne pravde na različitim poljima ljudskih prava; formulisano je 12 tablice sudijske nezavisnosti u kontekstu trodelne podele vlasti; izrečen je argumentovan stav o svakoj vrsti nasilja koja je antipod pravnoj državi i demokratskoj kulturi; uneto je više jasnoće u aktuelnu terminologiju ljudskih prava.

Kodifikacija građanskog prava

Najzad, Kopaonička škola je nosilac inicijative za donošenje Građanskog zakonika Republike Srbije. S obzirom na aktuelnost i značaj ove kodifikacije, na ovogodišnjem zasedanju Kopaoničke škole, Prednacrt će biti predmet diskusije na mnogim sekcijama Heksagona, čemu su posvećeni i brojni referati sa ovogodišnjeg savetovanja.

Naučni pokret

Kao što se vidi, po pomenutim rezultatima (ponovimo: celinu rezultata Kopaoničke škole prirodnog prava izložićemo na jubilarnom 30-to godišnjem zasedanju 2017. godine) stvoren je jedan *naučni pokret* zasnovan na dva stuba: tradiciji filozofije pravde prirodnog racionalnog smera, i na kulturi kodifikacije ljudskih prava kao univerzalnih vrednosti opšte i regionalne kulture.

Doslednost

Imajući u vidu ostvarene rezultate Škole, zaključak se sam nameće: Kopaonička škola prirodnog prava je za skoro tri decenije svoga života ostala dosledna svojoj naučnoj i stručnoj vokaciji i na taj način se zaštitila od svake vrste izvanpravne prolaznosti.

Njena naučna stalnost zasnovana je na univerzalnim vrednostima filozofije prirodnog prava od Aristotela i pre njega, sve do Kanta i posle njega, sve do danas proklamovanih ljudskih prava kodifikovanih u okviru Ujedinjenih nacija i drugih miroljubivih integracija.

Teorija imperativa – dve dimenzije

Teorija imperativa ima više dimenzija. Ovde ćemo se zadržati samo na dva izgleda ove teorije i to u filozofskom i pravnom smislu.

Filozofski pojam imperativa okupio je veći broj autora na različitim prostorima i različitim vremenima. Na tu bogatu literaturu ukazano je u ovom Uvodnom referatu, posebno kroz odgovarajuće fusnote. To isto važi i za pravne normative.

Horizonti intelektualne kulture

Zbog toga, ovde u ovom usmenom izlaganju, pomenuću samo dva autora: u oblasti filozofije to je Imanuel Kant (18. vek), u oblasti pravne doktrine to je Rudolf fon Jering (19. vek).

Vrt bez vode

Mnoge kodifikacije odgovarajućeg zakonodavstva unele su u svoj pravni sistem određene imperativne i to sa dužnom pažnjom podnošljive tolerancije u primeni tih imperativa.

Naprotiv, oni drugi, koji univerzalne vrednosti odbacuju ili ih prihvataju samo u simulovanoj “papirnoj egzistenciji” nose sobom neizbrisivo istorijsko obeležje antiprava čulnosti, kao suprotnost organizovane umnosti.

Ishod neminovnosti glasi: bez organizovane umnosti svaka zajednica doživljava sudbinu vrta u kome vode nema.

Zapovest uma

Što se tiče najavljenog filozofskog pojma imperativa, usuđujem se reći, da je Kantovo ime ovde nezaobilazno. Kao što je dobro znano Kant je formulisao poznatu podelu imperativa na hipotetičke i kate-

gorične imperativne. To je učinio pošto je prethodno definisao imperativne – kao formule zapovesti uma.

Onda kada se neki imperativ sastoji u nekoj određenoj radnji sa svrhom da se postigne nešto drugo, dakle, kao sredstvo za postizanje druge svrhe, a ne one koja se prikazuje, onda je to hopotetički imperativ. Kategorički imperativ predstavlja jednu radnju kao objektivno nužnu samo za sebe, nezavisno i bez spone sa nekom drugom svrhom.

Pravac delanja

U domenu pravne doktrine, teoriju imperativa je formulisao Jering. Tako, prema ovom autoru, pravni imperativ propisuje tuđoj volji *pravac* koga se ona mora držati. Imperativ je zapovest zakonodavstva. On može biti konkretan i apstraktan. Pomenuti autor razlikuje tri vrste imperativa: prava, morala i običaja.

Naš Prednacrt GZ

U tom smislu pomenimo naše zakonodavstvo kao i Prednacrt Građanskog zakonika Republike Srbije (skraćeno, Prednacrt SGZ). Taj imperativ glasi: strane u obligacionim odnosima su slobodne da svoje odnose urede po svojoj volji ali to ne mogu učiniti protivno prinudnim propisima, javnom poretku i dobrim običajima.

Takav imperativ je bio predviđen i u Srpskom građanskom zakoniku iz 1844. godine, s tim što je umesto reči moral ili dobri običaji, došla je imperativna reč koja se prema ovom Zakoniku zove *blagonaravljje*.

Različitost

U ovom delu zaključujemo: pravni imperativi su po svojoj vokaciji i svojoj primeni veoma različiti u prostoru i vremenu, mada se jedan broj predstavlja kao ustaljen, bez obzira na opseg njegove primene.

Otvoren broj

Dakle, ti imperativi se ne mogu određivati putem zatvorenog broja (*numerus clausus*) već putem otvorene mogućnosti uvećanja ili

smanjenja nabiranja na Listi pravnih imperativa. U tom smislu postoji mozaik pravnih imperativa, ovde naglašeni oni imperativi koji tvore pravedno pravo.

*Moguća Skica
neophodnih imperativa*

Evo kako bi mogla jedna nepotpuna Skica pravnih imperativa da izgleda:

– *kultura mira* kao osnovni *kategorični imperativ* koji se suprotstavlja različitim agresijama koje ugrožavaju sveukupni život na našoj planeti: nuklearna i druga oružja za masovno uništavanje ljudi i prirode, genocid, organizovani terorizam, bolest gladi i sve druge anti-pravne agresije suprotne dostojanstvu ljudskosti

– pravda i pravičnost kao konkretizovana pravda, dakle, svest i savest u očuvanju *vrline* pravde

– moralni poredak, etička kultura

– tolerancija kao harmonija u razlikama po rođenju ili ubeđenju: međunarodna, politička, klasna, rasna, verska i svaka druga srodna i slična obeležja dostojanstva ličnosti

– racionalna sloboda, samosvesna i normativno ograničena jednakom slobodom drugih – nema slobode pod nasiljem i nema slobode bez odgovornosti

– savesnost i poštenje kao moralna vrlina i kao pravno načelo u smislu imperativa

– nauka kao saznajna disciplina i uvek s druge strane dogme na strani organizovane naučne sumnje

– ekonomska konstitucija i svojinski model

– pravna, ekonomska i socijalna sigurnost

– ekološka etika

– stanje političke zrelosti

– opšta obrazovanost, umetnost i intelektualna kultura

– zaštita zdravlja kao uslov života

– radne navike i radna etika

– porodica i porodična struktura

– stanje javnog mnjenja, naučna i stručna opservacija

– stupanj ostvarenih prirodnih prava čoveka i principa jednakog postupanja sa jednakim stvarima.

Organizovana umnost

Kao što se vidi, ako skup pomenutih imperativa čini kulturni identitet jedne zajednice od koga zavisi ostvarenje ili neostvarenje proklamovanih ljudskih prava – onda proizilazi zaključak da u svetskim okvirima ovo vitalno pitanje ne može biti rešeno u *bliskoj* budućnosti.

Na tom putu samo organizovana umnost čovečanstva može otvoriti vrata *humanoj budućnosti*, a to znači ostvarenje prirodnih (ljudskih) prava na čitavom mozaiku međunarodnih konvencija, deklaracija i drugih međunarodnih dokumenata kao izrazu zajedničke svesti i pravde kao stožerne vrline.

Neophodnost

Već je rečeno da pomenuta Skica društvenih i pravnih imperativa nije i ne može biti do kraja taksativno određena već zbog same *sile života* koja je različita u svetskim okvirima.

Stožerni imperativi

S druge strane, zbog prirode prikaza ovog osnovnog referata i njegove razumne vremenske ograničenosti, zadržaćemo se samo na nekoliko imperativa, pre svega, kategoričkih imperativa za koje smatramo da ih treba detaljnije izložiti. Sve to, ne samo zbog njihove važnosti, već i zbog pogleda na njih kroz odredbe Prednacrtu Građanskog zakonika.

U tom smislu zadržao bih vašu pažnju na nekoliko imperativa: kultura mira, pravda i pravičnost, demokratska jednakost i tolerancija, načelo savesnosti i poštenja, ekološka etika, stupanj ostvarenja ljudskih prava.

Kultura mira preduslov svih imperativa

Prema međunarodnim dokumentima, posebno prema Univerzalnoj deklaraciji o pravima čoveka iz 1948. god., kao *matici* iz koje su poleteli čitavi rojevi konvencija: sva ljudska bića rađaju se slobodna u dostojanstvu i pravima. To se može ostvariti samo u ambijentu kulture mira a ne u ratu i nasilju kao antipodu umnosti. Otuda mir je jedna

od osnovnih ljudskih vrednosti, ne samo sa stanovišta ostvarenja dostojanstva čoveka i integriteta njegove ličnosti, već i sa stanovišta opstanka sveta kao celine.

U tom smislu, Hirošima antiumnosti opominje kao Damoklov mač nad sudbinom sveukpnog sveta naše planete.

Imperativ kulture mira glasi: strah, sumnja, pretnja, ne mogu biti atributi pravednog prava i demokratske kulture.

Sudar civilizacija

Savremeni pakao razdora i nesloge mogu nas odvesti u sudar civilizacija (Semjuel Hantington, sukob civilizacija, Frensis Fukujama, sudar kultura), a koji pretil opštom kataklizmom opstanka.

Pred pogledom nerođenih

I zato konstatujemo: samo je svet umnosti u stanju da nas izvede na put kulture mira. I to na način ostvarenja prirodnih prava čoveka, ne samo u filozofskom, već, pre svega, u pravno-normativnom opusu proklamovanih i kodifikovanih dokumenata Ujedinjenih nacija.

Zaštita

Proklamovana kultura mira u međunarodnim konvencijama zaštićena je brojnim međunarodnim aktima: u oblasti međunarodnih sukoba gde se predviđaju miroljubiva sredstva; pravila o sredstvima ratovanja; Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata; Konvencije o nuklearnoj bezbednosti – o neširenju nuklearnog oružja, Konvencija o suzbijanju terorizma.

Pravda

Pravda predstavlja univerzalnu i apsolutnu vrednost prirodnog prava koja je u određenoj meri primenjena u konkretnom pozitivnom pravu. Kada se pozitivno pravo ostvari u kompoziciji pravde i kada ona postane *stožerna vrlina*, tada pravo te zajednice postaje legitimno u svom izvoru i legalno u svojoj primeni.

Pre nego što izložimo konkretne ustanove u kojima je pravda dobila svoje mesto u našem Zakonu o obligacionim odnosima, a posebno u Prednacrtu Građanskog zakonika, zadržimo se ukratko na samom pojmu pravde koja svoje izvore nalazi još u antičkoj filozofiji.

Princip sredine proporcija odnosa

Za Aristotela, pravedno se uvek nalazi u nekoj proporciji, a proporcija znači jedanakost odnosa. Sa tog stanovišta, pravičnost može biti ili komutativna ili distributivna – *iustitia komutativa* i *iustitia distributiva*.

Kada se pravičnost postiže apsolutnom sredinom putem aritmetičke proporcije – jednako u jednakim slučajevima, npr. ekvivalentna naknada štete, onda je to komutativna pravda.

Međutim, kada se pravičnost postiže putem *geometrijske proporcije* koja uzima u obzir prirodu i osobenost ličnosti, kada se dakle uvažavaju njihova individualna svojstva (po rečima Aristotela) prema njegovoj *zasluzi*, onda je to distributivna pravda.

Kao takva, po rečima Aristotela, pravda je najveća od svih vrlina (on ih je nabrojao 14) – ni večernja ni jutarnja zvezda nije tako sjajna kao što je *pravda sjajna*. (Nikomahova etika). Sve vrline skupljene su u pravdi kao žiži svih vrlina.

Dvanaest tablica

Uzimajući u obzir obe vrste pravde, sudija treba da otkloni nepravednost koja se ogrešuje o jednakost. Jer, ići sudiji znači ići Pravdi. Sudija treba da bude oličenje pravednosti. U tom smislu Kopaonička škola je sačinila tzv. Zakon 12 tablica sudijske nezavisnosti.

Zahtev vrline pravde

Ceo Prednacrt Građanskog zakonika Republike Srbije teži da svojim odredbama odgovori visokim zahtevima vrline pravde i pravičnosti kao konkretizovane pravde.

Već iz Preambule utvrđuje se njegova orijentacija na ostvarenje i jačanje vladavine Pravednog prava.

Pravda je temelj Škole prirodnog prava počev od grčkih sofista (peti vek stare ere) pa preko Platona i Aristotela sve do Huga Grocijusa, Pufendorfa, Tomaziusa, sve do Kanta i posle njega, Pravda je temelj svih konvencija i drugih izvora međunarodnog prava, miroljubivih asocijacija i integracija.

Osnovno načelo

Svi ovi i drugi životni i naučni razlozi opredelili su Komisiju za izradu pomenutog Prednacrtu Građanskog zakonika Srbije da pravdu ugradi u Prednacrt kao stožernu vrlinu koja predsedava svim ustanovama ove kodifikacije.

Najpre, ugrađeno kao osnovno načelo i cilj Prednacrt a zatim konkretizovano u brojnim konkretnim situacijama. Posle formulisanog pravila preuzetog iz Univerzalne deklaracije o pravima čoveka UN iz 1948. god., Prednacrt predviđa da ovaj Zakonik svim svojim odredbama teži ostvarenju vrline pravde.

U tom smislu proklamuje se načelo jednakosti ljudskih prava i sud i drugi organi dužni su da ovu zakonsku odredbu primenjuju bez ikakvih razlika po rođenju ili ubeđenju.

Sledstvo u primeni

Posle ove načelne odredbe i u njenom sledstvu u mnogim oblastima Prednacrt, načelo pravičnosti je ugrađeno u integritet odgovarajuće ustanove ili nekog pravnog sredstva.

Ta konkretna mesta biće predmet diskusije na pojedinim Sekcijama Heksagona Kopaoničke škole, zbog čega ovde navodimo samo nekoliko takvih mesta koja se odnose na ugovor i prouzrokovanje štete, dakle, na ugovornu i deliktnu odgovornost.

Opšti uslovi ugovori po pristupu

Kada je reč o ugovornoj odgovornosti evo samo primera radi, nekoliko takvih mesta.

Kod ugovora po pristupu, ekonomski jači subjekti unapred predviđaju tzv. opšte uslove koje druga strana uglavnom pojedinac

mora prihvatiti bez mogućnosti pregovaranja: dakle, preko opšte i stalne ponude druga ugovorna strana i njena autonomija volje se svode samo na opciju prihvatiti te uslove ili ih ne prihvatiti. Ali, s obzirom da se u masovnim situacijama radi o osnovnim životnim potrebama, ljudi su masovno prinuđeni da ove opšte uslove prihvataju.

Prednacrt predviđa da su pojedine odredbe opštih uslova pogođene *sankcijom ništavosti*, ukoliko su one *nepravične* ili preterano stroge prema dugom ugovorniku, čak i ako su ti opšti uslovi odobreni od nadležnog organa. Razume se, na sudu je dužnost da utvrdi činjenično stanje, ali je bitno da sud ima uporište u Zakonu da izrekne sankciju ništavosti ukoliko utvrdi relevantno činjenično stanje.

Tumačenje ugovora

Uošte kod tumačenja ugovora (*animus contrahendi*) kod teretnih ugovora, sud treba da ih tumači u smislu kojim se ostvaruje *pravičan odnos* uzajamnih davanja.

Grube povrede

S tim u vezi je i pitanje zaštita stranaka u slučaju grube povrede načela ekvivalentnosti (načelo jednake vrednosti davanja kod dvostranih ugovora) kao što su prekomerno oštećenje, zelenaški ugovori, zaštita od materijalnih i pravnih nedostataka, evikcija, promenjene okolnosti, itd. Svuda je prisutna *pravičnost* i to ne u smislu neke apstrakcije, već u smislu potrebnog uslova da bi se odgovarajuća pravna norma mogla primeniti na konkretan slučaj.

Moralna šteta

Pored ugovorne odgovornosti, *pravičnost* je u Prednacrtu naročito predviđena i kod deliktne odgovornosti: odgovornost po osnovu pravičnosti, kod odgovornosti više lica za prouzrokovanu štetu naročito kod saobraćajnih udesa; i posebno itičemo primenu kriterijuma pravičnosti kod naknade moralne (nematerijalne) štete, gde je pravičnost ugrađena kao imperativ i gde je Prednacrt predvideo jednu veliku novinu u odnosu na rešenje postojećeg Zakona o obligacionim odnosima. Naime, po sada važećem Zakonu o obligacionim odnosi-

ma, naknada ove štete se naknađuje samo u slučaju pretrpljenih duševnih bolova ili straha, a prema Prednacrtnu se ova naknada predviđa u svim slučajevima povrede *ličnih prava* koja sva proizilaze iz *dostojanstva ličnosti* kao skupnog pojma prava ličnosti.

Na taj način, vrlina pravde i dostojanstva ličnosti u Prednacrtnu dobijaju šire značenje, a sve to shodno međunarodnim konvencijama, Povelji osnovnih prava Evropske unije, Ustava Republike Srbije.

Opasne stvari opasne delatnosti

Posebno skrećemo pažnju na odredbe Prednacrta koje su posećene odgovornosti bez krivice u slučaju opasnih stvari i opasnih delatnosti, gde je učinjeno znatno proširenje i gde je dat pojam opasnih stvari i opasnih delatnosti što danas predstavlja izuzetno značajnu ustanovu u oblasti građanskopravne odgovornosti.

Kad krivica postane anonimna

Visoki razvoj tehničkog uma i tehničke civilizacije, danas je opštepoznata pojava, ali pojava koja sobom nosi ogroman broj žrtava. Pravna doktrina još početkom 20. veka reagovala je na ovu pojavu, a danas je to fakt kao sastavni deo individualnog i zajedničkog života savremenog sveta.

Dakle, evo još jednog pitanja koje će sigurno biti u centru pažnje na odgovarajućim Sekcijama, ali ovde, ovim uvodnim referatom želim da skrenem pažnju na celu ovu materiju koja je, na bazi sudske i poslovne prakse, pravne doktrine i postojećeg zakonodavstva, Prednacrt učinio izvesna proširenja, a sve sa nastojanjem da se *pravdi i pravičnosti* ustupi više mesta u odnosu na dosadašnje stanje.

To zahtevaju *društveni imperativi* u ovoj izuzetno važnoj i aktuelnoj oblasti, koja s jedne strane u tehničko-tehnološkom smislu dostiže neslućene razmere, ali koja silom fakta donosi i ogromne žrtve i neslućene razmere prouzrokovane štete. Pravo po svojoj vokaciji je dužno da reaguje na ovu pojavu u meri koja je primerena mogućnostima bar delimične reparacije, što je sve u izvesnoj meri prošireno

rešenjima Prednacrta koja su inspirisana pravdom i pravičnošću i u ovoj oblasti društvenih imperativa.

Moralni poredak moralni imperativ

Kada jedan moralni imperativ doživi transformaciju u smislu pravne norme, onda ona deluje kao pravna norma sa svim njenim elementima, posebno elementom pravne sankcije. U spoljnom svetu često se tada zanemaruje i zaboravlja njen moralni izvor, što ne znači da je time došlo do prekida kontinuiteta između moralne norme po izvoru i pravne norme po načinu ispoljavanja i metodu primene.

Prema tome, moralni imperativ je nužni sastavni deo pravne norme na čiju primenu nekada pravna norma upućuje (kao što je slučaj kod ograničenja autonomije volje, poštovanje ugovora, posledica ništavosti ugovora, pravila o neosnovanom obogaćenju), što znači da sud ovakvu normu primenjuje kao *generalnu klauzulu* u smislu odgovarajućeg standarda.

Moralno dobro

Filozofski i pravno teorijski pojam i primena morala u pravnom poretku sa ogromnom literaturom o tom pitanju, bila je predmet proučavanja i od strane Kopaoničke škole prirodnog prava, posebno 2012. godine, kada je opšta tema bila "Pravo i moral".

S obzirom na ovu okolnost, a za potrebe ovog referata, recimo: moral je norma društvenog pravila ponašanja kojom se ostvaruje odnosno određuje moralno Dobro koje je zaštićeno sankcijom autonomnog osećanja griže savesti ili prezirom javnog mnjenja određene sredine. Moral je nepisana ili pisana norma društvenog pravila ponašanja. Njime se ostvaruje moralno Dobro kao vrhovna moralna vrednost.

Etički minimum

Zbog svega ovoga poznata je teorija o etičkom minimumu, tj. da je pravo u stvari minimum morala. Prednacr, između ostalog, moralno dobro je prihvatio na mnogim mestima, a ovde ističemo ustanovu naturalnih obligacija koja je zasnovana na osećanju moralne obaveznosti.

Savesnost i poštenje

Savesnost i poštenje je načelo pravnog i moralnog poretka po kome su strane u jednom pravnom odnosu dužne da se uzdrže od svakog akta koji bi bio u suprotnosti sa odgovarajućim moralnim standardom, odnosno one su dužne da se pridržavaju tog standarda.

Načelo savesnosti i poštenja Prednacrta GZ uvodi u svoje odredbe rečima da je savesnost i poštenje vrhovno načelo Zakonika i da se primena ovog načela *ne može isključiti ili ograničiti*, što znači da je to načelo *imperativnog karaktera*. Savesnost i poštenje se pretpostavlja, a ko tvrdi suprotno, dužan je da to dokaže.

Smatraće se da je savestan onaj koji nije znao ili u konkretnoj situaciji nije mogao da zna za činjenice ili okolnosti od bitnog značaja za ostvarivanje i zaštitu određenog građanskog prava. On čini pravni poredak bogatijim za još jednu dimenziju ljudskosti, humaniji za još jedan viši stepen ljudskosti i moralne dispozicije, za još jedan imperativ kulture mira i vrline pravde. U stvari, savesnost i poštenje je plemeniti glas Univerzuma koji se odražava na različitost individualiteta i određenih socijaliteta.

Naprotiv, onaj pravni poredak koji sopstvenim činom ili agresijom drugih, liši sebe epiteta savesnosti i poštenja, pretvara podnošljivo polje prava u nepodnošljivo "zakonsko nepravo" i koji na taj način briše prvu zapovest Digesta – *honeste vivere* (pošteno živeti).

Ljudska vrlina

Savesnost i poštenje je ljudska vrlina koja podrazumeva subjektivnu procenu o konkretnom Dobrom ili Lošem ponašanju i to na osnovu odgovarajućeg standarda vladajućeg na određenom prostoru u vremenu, a koji su zaštićeni normama prirodnog i pozitivnog prava.

Zbirna svojstva

Proizilazi: savesnost je ljudska vrlina, savesnost podrazumeva subjektivnu procenu kao kriterijum rasuđivanja; savesnost prosuđuje o dobrom i lošem ponašanju; savesnost proizilazi iz ustaljenih pravila ponašanja – društvenih standarda; savesnost je zasnovana na objektivnim vrednostima s obzirom na prostor i vreme; savesnost uživa *apsolutnu* zaštitu prirodnog prava i *relativnu* zaštitu pozitivnog prava.

Široko polje primene

Navodimo neke značajne primere: princip *pacta sunt servanda*; poštovanje načela ekvivalencije kod dvostranih ugovora (prekomerno oštećenje, zelenaški ugovor, klauzula rebus sic stantibus), prevara, prinuda i uopšte mane volje, tumačenje ugovora, pregovori, pravična naknada, ugovori po pristupu i druge slične pravne situacije.

Načelo savесnosti i poštenja naročito je zastupljeno u stvarnom pravu, posebno kod različitih sticanja svojine: održaj, sticanje od nevlasnika, priraštaj, vindikaciona i publicijanska tužba kojima se štiti pravo svojine.

Tolerantnost

Kao društveni imperativ u svim međunarodnim dokumentima, a posebno u deklaracijama Unijedinjenih nacija i deklaracija UNESCO-a, tolerantnost je označena i regulisana po osnovnim načelima prirodnog (ljudskih) prava gde se podržavaju ljudska prava, kulturni pluralizam bez obzira na mnogobrojne razlike ljudi po rođenju ili nekom ubеđenju.

Tolerantnost kao imperativ

U svakom slučaju reč je o jednom imperativu koji proizilazi iz nastojanja da se ostvari ona *сила života* koja formulisana u vidu zakonske odredbe glasi: sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima.

Po principu tolerancije niko nema pravo da sebe stavlja iznad drugog i da prigrabljenom silom pluralizam života pretvara u monizam svoje vlasti.

Duhovno punoletstvo

Tolerantnost je sposobnost i znak duhovnog punoletstva, da se drugi ne samo poštuje i sasluša već i da bude priznat kao ravnopravan, bez obzira da li pripada većini ili manjini.

Elementi pojma tolerantnosti u svojoj ukupnosti ukazuju na harmoniju u razlikama jer tolerantnost briše netrpeljivost koja proizilazi iz različitih izvora kao što su klasni, rasni, politički, nacionalni, svojinski i drugi slični izvori.

Trajni identitet

Tolerancija mora postati trajni identitet i integritet života. Onog života koji nas odvaja ne samo od svakog stepena istorijskog nerazuma (npr. robovlasnički poredak) i ne samo od odmazde i ucene koja je na žalost danas postala prvo slovo u međunarodnom i drugom ophođenju, već i od svakog stepena niže kulture.

Harmonija u razlikama

Svedimo sve attribute tolerancije i recimo: tolerancija je harmonija u razlikama baš onako kako je prema grčkoj mitologiji boginja harmonija izrasla iz suprotnosti boga mržnje i rata Aresa i boginje Afrodite, boginje lepote dobrog. Pitanje tolerancije je pitanje opšte kulture koja se dostiže samo visokim stepenom razuma. Ako je stepen individualnog i zajedničkog razvoja zarobljen dogmom bilo koje vrste (rasa, boja, pol, veroispovest, političko i drugo mišljenje, nacionalno i društveno poreklo, imovina i druge slične okolnosti) – onda je to suprotnost toleranciji i opštoj kulturi.

Naprotiv, ako je taj razum dostigao takvu meru duhovne slobode u smislu racionalne koncepcije prirodnog prava onda je to put ka demokratskoj kulturi i kao najviši stepen konstitucije jedne zajednice.

Dogmatska netolerancija

Otuda tolerancija i dogmatska netolerancija, dva su saputnika života čoveka kao društvenog bića. Kome saputniku će se prikloniti, pitanje je ishoda našeg bitisanja i naše opšte kulture. Kopaonička škola prirodnog prava je pokazala da je saputnik opšte kulture života, a to znači i principa tolerancije kao visoko razvijenog razuma. Upravo onako kako to predviđaju izvori kodifikovanih prava na toleranciju od strane Ujedinjenih nacija, UNESCO-a i drugih međunarodnih asocijacija i integracija.

Subjektivno pravo

Pravo na toleranciju bi trebalo konstituisati kao posebno subjektivno pravo titulara tolerancije fizičkog ili pravnog lica. Ovo subjektivno pravo bi se sastojalo iz određenih ovlašćenja ili skupa ovlašćenja

i zahteva tj. tužbe u materijalnom smislu reči, a to je mogućnost određenog lica da od drugog traži određeno ponašanje zavisno od prirode prava – erga omnes ili inter partes.

Zdrava životna sredina

Svaki čovek ima pravo na zdrav i produktivni život u skladu sa prirodom. Zdrava životna sredina preduslov je ovoga prava. Prema tome, zdrava životna sredina predstavlja jedan od kategoričkih imperativa pravnog poretka.

Otuda, svako ima dužnost, a posebno država, da preduzima odgovarajuće akte u cilju očuvanja, zaštite i obnavljanja životne sredine i jedinstva eko-sistema Zemlje.

Ekološki i ekonomski ciljevi moraju biti povezani, međusobno uslovljenim pravima i dužnostima i odlučnošću ljudi da zajedničkim radom podižu opšti razvoj svoje sredine sadašnjih i budućih generacija.

Generacijska solidarnost

Naučno nekontrolisano korišćenje i prekomerna eksploatacija privrednih resursa, razne tehnologije dovode do ozbiljnih rizika po životnu sredinu i ugroženost biosfere, gde je čovek prva žrtva.

Kroz društvene i pravne imperativne postojeće generacije nose teret *generacijske solidarnosti* u odnosu na pogled još nerođenih generacija. Antropogena delatnost ostavlja za sobom brojne i teške posledice. Razne zemljine i vodene površine dostižu zabrinjavajući stepen zagađenosti. Sve su to elementi jedne zabrinjavajuće slike postojećeg stanja naše biosfere. Sadašnje generacije imperativno ne smeju dozvoliti da umesto globalne zdrave životne sredine dobijemo globalnu degradaciju te sredine.

Izlazak iz krize

Mogući izlazak iz postojećeg stanja može se videti u energičnoj ulozi svih društvenih činilaca od pojedinih i različitih asocijacija, sve do države i međunarodne saradnje. U tom kontekstu krivičnopravna i administrativna zaštita dobijaju značajno mesto.

Actio popularis

Važno mesto zauzimaju i preventivne mere kojima se razvija nepohodna ekološka etika. Sa gledišta građanskog prava – prema Prednarcu Građanskog zakonika, predviđen je zahtev da se ukloni opasnost štete. Svako može zahtevati da se ukloni opasnost štete. Ako ona nastane u obavljanju opštekorisne delatnosti za koju je dobijena dozvola nadležnog organa, može se zahtevati samo naknada štete. Ali i u tom slučaju može se zahtevati preduzimanje društveno opravdanih mera za sprečavanje nastupanja štete ili za njeno smanjenje.

Nauka kao imperativ

Nauka kao sazajno iskustvena disciplina i kao “slika istine” sveopšte prirodne i socijalne pravde, predstavlja univerzalnu vrednost čovečanstva.

Ona eliminiše svaku vrstu oktroisane dogme koja zloćudno zatvara polje istine. Kao što je “pravdi nasilje najgori protivnik” tako je i nauci svaka dogma i dogmatska netolerancija njen antagonist, a posebno ona koja se zasniva na diskriminaciji ljudi po različitim izvorima i svojstvima.

Vreme koje svoju naučnu misao zatvori u dogmu bilo koje vrste, nije vreme nauke, već dogmatske netolerancije koja za sobom ostsavlja pusto ostrvo dostojanstva života.

Većina ili manjina

Prema tome, danas više nego ranije, našem sveukupnom biću potrebno je više naučnih saznanja o nama i nama bližnjim, jer smo svi deo i delo iste prirode, jednaki u dolasku i odlasku.

Većina ili manjina nauku ne treba da impresionira. U nauci nema pravo niko da sebe stavlja iznad drugog i da pluralizam života pretvara u monizam dogme. Jer, takav zatvoreni sistem nikada neće stići do “učenog neznanja” kao krajnje tačke relativnosti našeg bitisanja i ograničene mogućnosti naše umne i fizičke prirode. Sve su to razlozi da se u jednom organizovanom društvenom sistemu nauka i njen razvoj shvate kao kategorički imperativ.

Sloboda

Sloboda je prirodno pravo čoveka da svojim voljnim radnjama vrši izbor sadržine i način svoje delatnosti u različitim područjima individualnog i zajedničkog života, ali tako da, držeći se pravednog zakona i tolerancije kao izraza kulture razuma, ne vređa istu i jednaku slobodu drugih.

U tom smislu treba pravni i društveni poredak uopšte da postavi slobodu kao imperativ i kao prirodno pravo čoveka. Razume se, sloboda je *samosveno ograničena* pravednim zakonima, odgovornošću i sveopštom tolerancijom. U tom smislu, sloboda je element demokratske kulture i pravne države koja se na odgovarajući način prostire na sva polja individualnog i društvenog života. Ona je na neprestanom putu ostvarenja i neostvarenja ili delimičnog ostvarenja. Prema tome, sfera prava jeste sfera slobode, ali one slobode koja je u međusobnom odnosu sa slobodom drugih. Sloboda je, dakle, samosvesna, racionalna i disciplinovana.

Vrste slobode

Sloboda kao društveni imperativ pruža se na brojna i različita polja organizovanog života. U tom smislu, evo nekoliko takvih prostora: *egzistencijalna* sloboda koja obuhvata život, zdravlje, ekologiju, slobodu kretanja i bezbednost; *statusne* slobode – pravni subjektivitet, dostojanstvo i jednakost, bračne i porodične slobode ličnosti; *sloboda stvaralaštva* – naučno stvaranje i umetnička kreacija, intelektualne tvorevine, autorskog i pronalazačkog prava, pravo na obrazovanje; *političke slobode* – sloboda misli, savesti i veroispovesti, sloboda mišljenja i izražavanja, sloboda okupljanja i udruživanja, učestvovanje na javnim poslovima, slobode koje proizilaze iz biračkog prava; *imovinske i tržišne slobode* – sloboda preduzetništva, svojinska i ugovorna sloboda; *sloboda rada* – pravo na rad, socijalno osiguranje, zdravstvena zaštita.

Pravna sigurnost jedan deo pravde

Pravna sigurnost kao jedan deo pravde i kao element pravne države, uživa epitet univerzalne vrednosti i zapovest kategoričkog imperativa.

Pravna sigurnost ne može delovati izvan drugih društvenih instituta i imperativa, već je ona upravo inkorporisana u društveni organizam i čini organsku celinu sa ekonomskom i socijalnom sigurnošću odgovarajuće zajednice.

I baš zbog toga, zahtev je svakog pravnog poretka i izvesna sigurnost pravnih institucija, sigurnost koja nije sama sebi cilj, već koja služi ostvarenju cilja prava.

Prema tome, evolucije i promene pravnih institucija su, s jedne strane, nužne jer one treba da prate društvene odnose u "svetu života", ali, s druge strane, kumulacija pravnih ustanova mora biti prožeta načelom pravne sigurnosti koja će stalno pratiti pravo u pokretu.

Ako je jedno pravo čas pravo, a čas nepravo, onda takvo „pravo“ ne može biti element vladavine prava već više znak vladavine zakonskog neprava.

Pravna nesigurnost

Pravna nesigurnost ogleda se u više pravaca: nedovoljnost legitimiteta (posebno naučnog i stručnog) prilikom donošenja određenih zakona, njihovog neopravdanog menjanja u smislu stalnih dopuna i izmena, nadalje, zbog neprimene zabrane retroaktivnosti zakona, a naročito u *postupku izvršenja*, gde se često krši ustavni princip trodelne podele vlasti.

Zaokružena celina

Društveni imperativi su organski deo svakog organizovanog socijaliteta. Sa gledišta njihove zakonodavne vokacije i kodifikacije na sveukupnim i regionalnim područjima savremenog sveta, najveći deo društvenih imperativa dobio je relativno zaokruženu celinu i prepoznatljiv identitet i integritet.

To se, pre svega, ogleda u mnoštvu međunarodnih deklaracija i konvencija donesenih u drugoj polovini prošlog veka, a koja se odnose na široko polje prirodnog prava čoveka, danas imenovanog kao *ljudska prava*.

Genusni pojam

Ali, bez obzira na ovu terminološku neujednačenost, prirodno pravo kao genusni pojam ljudskih prava, deo je opšte kulture. U

tom pogledu, reči Univerzalne deklaracije o pravima čoveka, 1948. god. “sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima” postale su predsedavajuće reči mnogih drugih međunarodnih dokumenata koji su putem implementacije postali sastavni delovi nacionalnih zakonodavstava. Deklaracija je u svom višedecenijskom trajanju postala pravi izvor raznih konvencija i drugih izvora Pravednog prava, univerzalnih, regionalnih i nacionalnih.

Matica savesti

Njihova ukupnost danas predstavlja maticu savesti, kulturu razuma i vrlinu pravde.

Izneverena očekivanja

Međutim, univerzum pravednog prava u velikoj meri je izneverio očekivanja koja su promovisana pomenutim međunarodnim konvencijama koje su u većini slučajeva ratifikovane od strane velikog broja zemalja.

Umesto „zlatnog veka“ u praktičnom ostvarenju kodifikovanih prirodnih (ljudskih) prava, na raznim meridijanima savremenog sveta, nastupilo je vreme nesloge, razne vrste nasilja, preteća nuklearna katastrofa, razne vrste oružja za masovno uništenje ljudi, genocid, organizovani terorizam, bolest gladi, ucena kao nemoralni akt (infamia), zloupotreba proklamovanih ljudskih prava, upotreba i zloupotreba ekološke ravnoteže radi postizanja odgovarajuće premoći, i dalje da ne nabrajamo opštepoznate nelegalne pojave savremenog sveta.

Visok stepen

Naglasimo još jednom, antinomija je potpuna: visok stepen kulture prirodnog (ljudskog) prava u pisanom izvoru, kodifikaciji, legitimitetu – i istovremeno visok stepen neostvarenja tih prava u svakodnevnom praktičnom životu.

Raskrsnica dva puta

I po tome, dva puta su se susrela na *raskrsnici njihove budućnosti*.

Jedan put – pravedni, dobronamerni i kreativni (nazovimo ga put Renesanse umnosti) i, drugi put – antipravedni, zloćudni i destruktivni (nazovimo ga Hirošimom antiumnosti).

Reklo bi se, svet je danas obesmišljen u nekim svojim vitalnim tačkama kulture mira i opstanka, o čemu je već bilo reči u ovom referatu i to kao prvom imperativu svih ostalih društvenih imperativa.

Još jedanput

Prirodni mandat

Ovde u ovom opštem zaključku ponavljamo: samo nas organizovana umnost savremenog sveta, umnost koja jedino ima prirodni mandat, može izvesti i dovesti do opšteg mira kao preduslova očuvanja *spomenika prošlosti* i razvoja *humane budućnosti*.

Pitanje

Na moguće pitanje, kako i kojim načinom organizovana umnost čovečanstva može da nas uvede u sveopštu kulturu mira.

Odgovaramo *kategoričkim imperativom*: ostvarenjem svih onih prava i sloboda koja su proklamovana i kodifikovana na čitavom zakonodavnom prostoru Organizacije Ujedinjenih nacija i svih drugih miroljubivih asocijacija i integracija univerzalnog, regionalnog i nacionalnog karaktera.

Kada je u prošlosti, vekovnoj i skorašnjoj, *umna snaga* čovečanstva, i bez potpore kodifikovanih prirodnih (ljudskih) prava, uspela da oslobodi svet od okova antiumnosti (npr. robovlasnički poredak), onda danas, sa daleko većim intelektualnim i tehnološkim prostranstvom, ona *može i mora* da ostvari primenu proklamovanih prava ljudskosti, raskoš prava i celinu pravde.

Kopaonički glas

Neka Kopaonički vrh prirode, na kome stoji i opstoji *Universitas iuris naturalis Copaonici*, sa ovog Dvadeset devetog plenarnog zasedanja, emituje glas društvene imperativnosti upućen sveukupnoj javnosti: *Priroda je mera svih stvari, Prirodno pravo je mera svih prava*.